

TUMAČENJE KREATIVNOSTI JEZIKA IZ KARTEZIJANSKE PERSPEKTIVE¹

RENATA ŠAMO

Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli
Ivana Matetića Ronjgova 1, HR – 52100 Pula
rsamo@unipu.hr

UDK: 81'232:165.63
81'33:165.63
DOI: 10.15291/csi.4008
Pregledni članak
Priljubljen: 15. 4. 2021.
Prihvaćen za tisak: 2. 5. 2022.

Ukazujući na kreativnost kao ključno obilježje prirodnog jezika, Chomsky je neizravno obogatio svoju teoriju filozofskom dimenzijom u kojoj je vidljiv utjecaj nauka novovjekovnog racionalizma poznatog kao kartezijanizam (*Cartesius*, latinizirano Descartesovo ime), zbog čega je spomenuti mentalistički pravac znakovito nazvao kartezijanskom lingvistikom (engl. *Cartesian Linguistics*, *CL*). To je ujedno naziv njegova dubokoumnog eseja iz 1966. godine, odnosno poglavlja o povijesti racionalističke misli, u kojem najprije predstavlja upravo kreativnost kao jezičnu pojavnost, potom usporedno analizira dubinsku i površinsku strukturu jezika, također problematizira opis i tumačenje u lingvistici te konačno pojašnjava vlastito stajalište o usvajanju prvog jezika iz kartezijanske perspektive. Autorica u radu kratko analizira kontekst nastanka navedenog eseja polazeći od osnovnih spoznaja o (ino)jezičnom razvoju što ih je Chomsky rano zagovarao i tako snažno utjecao na daljnje (ne)nativističko tumačenje tog vrlo slojevitog procesa.

KLJUČNE RIJEČI:

dijete lingvist, filozofske gramatike iz XVII stoljeća, jezična kreativnost, jezik i um, kartezijanska lingvistika, mehanizam za usvajanje jezika (MUJ), racionalizam Renée Descartesa, urođena jezična sposobnost

¹ Rad predstavlja potpuno prerađenu inačicu autoričina izlaganja s Godišnjeg simpozija Hrvatskog filozofskog društva 2018. godine.

1. UVOD

Vjerojatno najcitiraniji živući lingvist Noam Chomsky (rođ. 1928.) u suvremenoj je znanosti o jeziku priznat zahvaljujući, prije svega, ulozi utemeljitelja transformacijsko-generativne (engl. *Transformational-Generative Grammar*, *TGG*) ili preoblikovno-proizvodne gramatike, koju će sustavno dorađivati novim teorijskim rješenjima (detaljniji pregled svih njegovih teorija u kontekstu razvoja generativne gramatike vidi u Mihaljević 1998). Riječ je o vrsti formalne gramatike u kojoj se nastoji udaljiti od strukturalističkog pristupa jezičnom opisu. Sredinom 1960-ih godina, naime, usmjerenje na donošenje općih zaključaka o promatranim rečenicama nekog jezika (korpus) zamjenjuje njihovo pretvaranje u niz pravila koja se mogu koristiti za generiranje cjelovitih gramatičkih rečenica. Taj američki generativist smatra gramatiku odgovarajućom ako proizvodi beskonačni niz gramatičkih, to jest izvornom govorniku prihvatljivih rečenica (*ovjerene* rečenice), a ne prosuđuje je po tome objašnjava li konačni niz promatranih podataka (*potvrđene* rečenice). Upravo u sposobnosti izvornog govornika nekog jezika da, polazeći od ograničenog broja pravila koje je čuo, proizvede neograničen broj rečenica koje nikad nije čuo, Chomsky prepoznaje kreativnost prirodnog jezika, zbog čega je njegova gramatika prije model jezične sposobnosti ili znanja (engl. *language competence*) nego stvarne jezične uporabe (engl. *language performance*). Svojom pretpostavkom o kreativnom procesu, koji podrazumijeva primjenu urođenih jezičnih pravila, osporava bihevioristički pogled na ljudski jezik kao proces izgradnje navika.

2. UNIVERZALNA GRAMATIKA I MENTALIZAM

Polazeći od prirode jezične sposobnosti, Chomsky je tvrdio da su pripadnici ljudske vrste genetski programirani za usvajanje prvog/nekog jezika, jer se određena temeljna načela tvorbe rečenica nalaze u svim jezicima. Drugim riječima, u našem je mozgu od rođenja ugrađen dio strukture ljudskih jezika, a upravo ta gramatička svojstva zajednička svim jezicima nazvao je univerzalnom gramatikom (engl. *Universal Grammar*, *UG*), koja se ujedno može smatrati općom teorijom jezične strukture.

Univerzalna gramatika, kao što je istaknuto, omogućuje pristup znanju koje je svakom govorniku potrebno prvo da usvoji bilo koji jezik, a zatim da proizvodi i razumije beskonačan niz rečenica koje proizlaze iz ograničenih zakonitosti (pravila) i leksičkih jedinica koje čine taj jezik. Ballard (2016: 21) podsjeća na poznatu usporedbu Ferdinanda de Saussurea (1857. – 1913.) u vezi s partijom šaha; naime, unatoč do-

bro definiranim pravilima i određenom broju figura, igračima preostaju beskonačne mogućnosti igre, baš kao što govornicima gramatička načela određuju generiranje ili tvorbu rečenica, ali im ne ograničavaju broj koji je zapravo beskonačan.

Primjenjujući tako specifičan konceptijski okvir kao što je univerzalna gramatika na teoriju usvajanja materinskog jezika, Chomsky je dodatno potvrdio jedan od ključnih postulata o jeziku kao složenom i apstraktnom sustavu koji se razvija u ljudskom mozgu. No njegovo je zanimanje za jezično usvajanje prvi put najočitiije došlo do izražaja kada je 1959. godine u utjecajnom američkom časopisu *Language* objavio kritiku (Chomsky 1959) Skinnerova djela objavljenog dvije godine ranije pod naslovom *Verbal Behavior* (Skinner 1957). Premda se navedena recenzija, još od samog objavljivanja, općenito smatrala izrazitim napadom na biheviorizam, Boeckx (2010: 19) tvrdi kako njezin autor nije sasvim odbacio taj program, nego mu je ponudio alternativu, opredijelivši se za proučavanje unutarnjih mehanizama reakcije umjesto da se zadrži na površinskoj razini. Time je ne samo rano ukazao na ključne nedostatke znanosti o ponašanju već je također otvoreno iskazao svoja stajališta o prirodi jezika i temeljnom cilju lingvistike kao znanosti o jeziku. Zalagao se, dakle, za mentalistički pristup, jer je polazio od toga da ponašanje uvelike proizlazi iz genetskog naslijeđa, iako je okruženje potrebno kako bi se ponašanje oblikovalo. Chomsky je time u lingvistici rehabilitirao mentalizam kao pristup usredotočen na osobine uma umjesto na njegove izravno zamjetljive manifestacije, i to nakon gotovo pola stoljeća prevlasti strukturalističko-biheviorističkog usmjerenja znanstvenih istraživanja.

3. NATIVIZAM

Nije teško prihvatiti tvrdnju Prebeg-Vilke (1991: 19–20) kad podsjeća kako je slika djeteta koje uči govoriti prvi jezik stalno prisutna kod Chomskog dok izgrađuje vlastitu teoriju. Štoviše, on je otvoreno ukazivao na sličnost između djeteta i lingvista (dijete lingvist), jer su i jedan i drugi suočeni s istim problemom. Raspoložujući osnovnim podacima o jeziku koji čuju oko sebe (engl. *input*), moraju izgraditi gramatiku tog jezika (na osnovi konačnog broja izričaja), to jest vlastiti jezični sustav (takozvani međujezik, engl. *interlanguage*), što konačno rezultira ostvarajem (engl. *output*). Za to im je potreban odgovarajući generator, odnosno mehanizam za usvajanje jezika (krat. MUJ), pa Chomsky uvodi jedan takav konstrukt pod nazivom *language acquisition device* (engl. *LAD*). Pretpostavljao je kako spomenuti “uređaj” sadrži znanje koje je dostupno svakom izvornom govorniku od rođenja, pa je problem usvajanja jezika rješiv kad su poznate sve njegove značajke. Dakako, riječ je o urođenoj jezičnoj

sposobnosti ili intuitivnom jezičnom znanju tako da dijete prvo stvara pretpostavke o jezičnim strukturama, onda ih provjerava na jeziku koji čuje, pa ih zatim samostalno proizvede. Autor je pritom tvrdio da sva djeca do pete godine života usvoje osnovne jezične strukture, bez obzira na okruženje u kojem se nalaze ili inteligenciju po kojoj se međusobno razlikuju, te da je urođena sposobnost jedinstvena u smislu da nije povezana s ostalim oblicima učenja.

Drugim riječima, u ljudski je mozak ugrađena nevidljiva gramatika, stoga su urođene strukture skrivene ishodišne točke za proizvodnju prirodnog jezika, a njihova apstraktna pravila upravljaju svim što ljudi govore. Doista, Chomsky smatra da se jezik razvija kao bilo koja biološka funkcija, primjerice trčanje, pa će djeca naučiti trčati otprilike u istoj dobi, a njihovo se trčanje neće značajnije razlikovati od trčanja bilo koje normalne osobe, i to će postići – što je bitno istaknuti – bez ikakve izravne poduke. U tom smislu neposredno okruženje samo daje temeljnu potporu (osobe koje s djetetom razgovaraju), dok je sve ostalo zasluga biološkog nasljeđa. Djeca, znači, ne usvajaju jezik tako da isključivo oponašaju druge i samo ponavljaju što čuju (njihov mozak nije *tabula rasa*), već samostalno otkrivaju skrivena pravila prirodnog jezika kojem su izložena. U kontekstu univerzalne gramatike navedeno podrazumijeva da djeca moraju naučiti kako se jezik koristi oslanjajući se na urođena načela. U biti imaju zadatak usvojiti unutarnji I-jezik (engl. *internalised language*, *I-language*) i vanjski E-jezik (engl. *externalised language*, *E-language*), kako je Chomsky naknadno nazvao urođeno jezično znanje i stvarnu jezičnu uporabu, pripisujući potonjem ipak sekundarnu teorijsku važnost.

Međutim, unatoč tako složenom zahtjevu, djeca svojim ostvarajem nadmašuju unos kojem su izložena, pa se nužno postavlja pitanje kako je takva jezična proizvodnja uopće moguća. Navedena je dvojba u relevantnoj literaturi (Saville-Troike i Barto 2017: 22) poznata kao logički problem jezičnog usvajanja ili pretpostavka o siromaštvu jezičnih poticaja (engl. *poverty-of-the-stimulus argument*). Drugim riječima, prvi jezik koji čuju oko sebe djeci ne bi bio dovoljan za usvajanje bez urođenog znanja. To pak znači da jezični unos u neposrednom okruženju ima ulogu pokretača, jer da bi izgradili kompetenciju izvornog govornika mogu se osloniti na intuitivno znanje, a ono ne podrazumijeva samo zajednička obilježja već i moguće kombinacije elemenata prirodnih jezika (Medved Krajnović 2010: 18). Preneseno na usvajanje ljudskog jezika, poznata bi dvojba engleskog filozofa Bertranda Russela (1872. – 1970.) stoga mogla glasniti *kako je moguće na temelju ograničenog iskustva ovladati tako složenim spoznajnim sustavom* (Mihaljević u Kostanjevac 2010: 138). Osim minimalnog unosa, djetetu nije potrebna motivacija, društveni kontekst, stav o jeziku ili nešto drugo, a pitanje (ne)uspjeha nije bitno s obzirom na to da svi izvorni govornici uspješno

progovore u ranom djetinjstvu iako se njihov mentalni leksik nastavlja razvijati do kraja života.

Prethodno opisano tumačenje jezičnog usvajanja izazivalo je nesuglasice od samog početka, jer su brojni kritičari osporavali postojanje bilo kakvog dokaza o urođenosti jezičnog znanja. Tvrdili su da se dijete, usvajajući prvi jezik, koristi istim spoznajnim mehanizmima kao kad stječe druge vrste znanja o svijetu. Ti su prijepori dosegнули vrhunac kad je Chomsky branio svoje stajalište pred znamenitim švicarskim psihologom Jeanom Piagetom (1896. – 1980.), koji je vjerojatno najvatrenije osporavao pretpostavku o urođenosti Chomskog (v. Stojanović 1990). Naime, dva su se znanstvenika, u nazočnosti dvadesetak uglednih predstavnika srodnih područja (filozofije, biologije, matematike, psihologije), sastala od 10. do 13. listopada 1975. godine u opatiji Royaumont blizu Pariza. Iz njihova je susreta proizašla snažna rasprava o prirodi jezika i učenja, koja se uglavnom analizira dvojako – kao sukobljavanje bioloških (urođeno) i spoznajnih (stečeno) struktura ili nastojanje da se pronađe određeni kompromis između konstruktivizma i nativizma. Potrebno je možda istaknuti da su se u to doba relativno često uspoređivale teorija kognitivnog razvoja i teorija generativne gramatike premda su se sami njihovi tvorci rijetko pozivali jedan na drugog. Dva su ključna pitanja izazvala veliku napetost tijekom rasprave; prvo se odnosilo na prirodu razvoja (što je razvoj), a drugo na dvojbu o specifičnom jezičnom razvoju (koliko je nužno različite kognitivne sposobnosti promatrati međusobno neovisnima). Objavljivanje prvog francuskog, a uskoro američkog izdanja knjige (1979), na temelju transkripta rasprave, izazvalo je nemalo zanimanje stručnog čitateljstva, dok je šira javnost uglavnom začuđeno preispitivala smisao jednog takvog sučeljavanja.

4. CHOMSKY I KARTEZIJANIZAM

Udaljujući se od dotadašnje tradicije opisivanja isključivo površinskih pojavnosti u jeziku, Chomsky je svoju teoriju obogatio filozofskim promišljanjima, što je posebice zamjetno u djelu *Language and Mind* (1968; 1972 (drugo prošireno izdanje)), iako je prije njegova objavljivanja nagoviješteno u jednom drugom izvoru (vidi dolje).

Budući da polazi od jezika kao unaprijed dane univerzalne ljudske sposobnosti, Chomsky se, prije svega, nadovezuje na tvrdnje Renéa Descartesa (1596. – 1650.) o urođenim idejama u razumu kao ključnom preduvjetu za tumačenje nastanka znanja (Descartes 2014). Znameniti je francuski racionalist, kao i njegovi sljedbenici, pretpostavljao da određeni pojmovi postoje u ljudskom umu još prije čovjekova rođenja. U tom su smislu filozofi iz razdoblja romantizma naknadno tvrdili kako je unutarnje

mehanizme potrebno izvana potaknuti na aktivnost, pa je Wilhelm von Humboldt (1767. – 1833.) slikovito pretpostavljao da se jezik ne može sasvim naučiti, već samo probuditi u umu (Chomsky 2009: 101). No zamisao o urođenim idejama ima svoje ishodište još u Platonovoj doktrini o spoznajnom procesu kao sjećanju duše na njezino predtjelesno iskustvo ideja (Kutleša 2012: 1201).

Dodatno ključno polazište za svoje postavke Chomsky nalazi u filozofskim gramatikama iz XVII. stoljeća, a među njima je nesumnjivo najpoznatija ona kojom su 1660. godine započela slična jezična istraživanja. Razvila se upravo pod Descartesovim utjecajem zahvaljujući skupini blisko povezanoj s intelektualnim djelovanjem unutar samostana Port Royal u blizini Versaillesa. Spomenuta je gramatičarska tradicija zastupala logičku koncepciju jezika, pa su njezini zagovornici tvrdili da gramatika treba maksimalno udovoljiti zahtjevima logike (Lancelot i Arnauld 2000). S obzirom na to da je logika jedna, to jest općeljudska, moguće je izgraditi univerzalnu gramatiku koja bi odgovarala svim jezicima (Ivić 1983: 24).

Upravo je navedenu filozofsku dimenziju svoje jezične teorije Chomsky razumljivo nazvao kartezijanskom lingvistikom (engl. *Cartesian Linguistics*, *CL*), a ukratko ju je objasnio u istoimenom djelu 1966. godine. O njegovoj sažetosti možda najbolje svjedoči podnaslov kojim se čitatelj obavještava da je pred njim poglavlje o povijesti racionalističke misli (engl. *A Chapter in the History of Rationalist Thought*), dok pridjev kartezijanski upućuje na izravnu vezu s Descarteovim učenjem (znanje nije rezultat iskustva nego racionaliziranja urođenih ideja).

5. *CARTESIAN LINGUISTICS* (1966)

Prema Matthewsu (1993), djelo pripada klasičnom razdoblju autorovih aktivnosti, koje je trajalo do sredine 1960-ih godina, a bilo je obilježeno velikom produktivnošću s obzirom na broj napisanih djela, održanih predavanja i konferencijskih sudjelovanja. Objavljeno je u sklopu serije jezičnih istraživanja (engl. *Studies in Language Series*), koju su Chomsky i Morris Halle uređivali za jednog uglednog izdavača (Harper and Row), kako bi javnosti omogućili širi uvid u prirodu jezika, odnosno mentalne procese i strukture u pozadini jezične uporabe i jezičnog usvajanja.

Temelji se na predavanjima što ih je Chomsky održao pod naslovom *Concepts of language: the evolution of general linguistics from the seventeenth century*, na poziv američkog književnog kritičara i pjesnika Richarda Palmera Blackmura (1904. – 1965.), između 25. veljače i 8. travnja 1965. godine na Princetonu kao dio redovitih seminara iz područja humanističkih znanosti (engl. *The Christian Gauss Seminars in*

Criticism)². Zamoljen da poveže svoje istraživačko zanimanje za formalnu lingvistiku, posebice sintaktičku analizu (za njega ipak središnju točku gramatičkog opisa), s književnošću, a ne smatrajući se pritom upućenim izreći bilo što relevantno o književnosti, predavač je odlučio govoriti o jezičnoj strukturi i filozofiji uma. Planirao je razmotriti pitanja o kojima se puno raspravljalo u XVII., XVIII. i početkom XIX. stoljeća, ali nakon toga vrlo rijetko. Slušali su ga priznati znanstvenici, prijatelji i kolege, kao što su Roman Jakobson, Jerrold Katz, Louis Kampf i drugi. Predavanja su bila dobro primljena, a nisu bile rijetke ni reakcije u vidu korisnih komentara. Edward Cone, profesor na Odsjeku za glazbu, inače jedan od onih koji su ga predložili za predavača (drugi je bio profesor filozofije Richard Rorty), nekoliko tjedana nakon posljednjeg predavanja u jednom je pismu Chomskom potvrdio oduševljenje slušateljstva sljedećim riječima: “Gotovo da nitko do sada nije zadržao potpuno zanimanje publike tijekom svih šest sati predavanja. Vaše ideje još uvijek odzvanjaju hodnicima ovdašnjeg Odsjeka za filozofiju. Molim Vas, dođite ponovno!”³ (Barsky 1997: 104). Autoru je trebalo još nekoliko tjedana da predavanja pretoči u originalno djelo, koje prelazi granice lingvistike kao znanosti o jeziku, jer također pridonosi razumijevanju i tumačenju povijesti ideja.

U ovom je kratkom osvrtu korišteno treće, britansko izdanje iz 2009. godine. Na početku je duži uvod, što ga je James McGilvray napisao upravo za potrebe njegova objavljivanja, a u kojem misao tog danas počasnog profesora na Odsjeku za lingvistiku i filozofiju pri Institutu za tehnologiju u Cambridgeu, Massachusetts (engl. *Massachusetts Institute of Technology, MIT*) promatra u kontekstu XXI. stoljeća. Organizirao ga je tako da u pregledu prvo pojašnjava razloge i okolnosti nastanka djela, potom znanstvene ideje o ljudskom umu povezuje s lingvistikom i analizira Descartesov doprinos učenju Chomskog, da bi ga završno povezao s obrazovanjem i politikom, posebice iz perspektive autorove beskompromisne, katkad kontroverzne, kritike suvremenog društva. McGilvray, prije svega, spominje najmanje tri glavne prednosti što ih prepoznaje u djelu. Prvo, smatra kako zrcali autorovu težnju da lingvistiku sagleda u širem povijesnom kontekstu kroz rasprave o uglavnom zanemarenim, ali povijesno značajnim tekstovima. Drugo, rasvjetljava metodološku podlogu na kojoj Chomsky nastoji izgraditi sveobuhvatnu teoriju jezika i uma, polazeći od siromaštva jezičnog unosa kao podražaja i kreativnog vida jezične uporabe. Treće, usmjerava pozornost na središnju ulogu jezične kreativnosti u gotovo cjelokupnom ljudskom djelovanju. Uvod je nedvojbeno koristan za bolje razumijevanje samog djela koje pak sadrži nekoliko dijelova.

² V. GSC. [s.a.].

³ U autoričinu prijevodu.

Poslije kraće zahvale tijelima koja su stipendirala njegov boravak na Harvardu, što mu je omogućilo prikupljanje potrebnog materijala, te najbližim sudionicima predavanja, Chomsky uvodno objašnjava zašto je napisao to djelo, nakon što citira britanskog matematičara i filozofa Alfreda Northa Whiteheada (1861. – 1947.) koji se osvrnuo na intelektualni dug Europljana prema “geniju sedamnaestog stoljeća” (Chomsky 2009: 56). U prvom poglavlju potom problematizira kreativnost kao značajku jezične uporabe, u drugom uspoređuje dubinsku i površinsku strukturu jezika, dok se u trećem bavi opisom i tumačenjem u znanosti o jeziku. U četvrtom poglavlju predstavlja svoje gledište o usvajanju i uporabi jezika. Djelo završava kraćim sažetkom (otprilike iste dužine kao uvodni dio), nakon čega slijedi popis bilješki (ukupno 124). Ništa manje opsežan nije ni popis bibliografskih jedinica, koje dodatno potvrđuju ne samo zanimljivu teorijsku podlogu djela nego i ukazuju na kriterije po kojima je urednik (također McGilvray) birao referentne izvore za navedeno izdanje. Čitatelju očekivano pomaže kazalo pojmova i autora kako bi u tekstu lakše pronašao određene koncepte. Premda neveliko, djelo je vrijedno, jer Chomsky u njemu eksplicitno tumači osnovne motive nastanka kartezijanske lingvistike. Zanimljivo je još spomenuti da su već u drugom izdanju svi citati prevedeni s francuskog i njemačkog jezika kako bi tekst postao dostupan širem čitateljstvu, za razliku od onog prvog u kojem ih je veći broj izvorno naveden. Polazeći od kreativnosti kao jedne od doista ključnih odrednica prirodnog jezika u tumačenju Chomskog, autorica ovih redaka iznosi detaljniji osvrt samo na poglavlje u kojem američki lingvist pojašnjava stajališta o kreativnoj jezičnoj proizvodnji.

6. KREATIVNOST JEZIČNE UPORABE

Već na uvodnim stranicama *Cartesian Linguistics* autor spočitava suvremenoj lingvistici da je izgubila svaki doticaj s ranijom europskom tradicijom jezičnih istraživanja, stoga se vraća izvorima koji datiraju još iz renesansnog doba. Navodi doista brojne, suvremenom čitatelju manje ili više poznate autore, ali posebnu pozornost posvećuje dvojici velikih umova – Descartesu i Humboldt.

Premda prvi dio poglavlja započinje opaskom kako je Descartes zanemarivo spominjao jezik u svojim djelima, Chomsky ukazuje na njegovu ideju jezične kreativnosti (vidi peti dio *Rasprave o metodi* (2014)). Naime, slavni je racionalist, između ostalog, tvrdio da se mehanikom kontakta može opisati i tumačiti sve što je povezano s tijelom, ali ona ipak nije dostatna kad je riječ o nečem netjelesnom, na što zapravo ukazuje kreativnost. Ono što ne pripada tijelu nazvao je umom, a njegov je sadržaj misao, stoga je riječ o poznatom kartezijanskom dualizmu kao jasnoj podjeli na materijalno

(lat. *res extensa*) i duhovno (lat. *res cogitans*). Na istom tragu Descartes zaključuje kako jedino čovjek koristi jezik kreativno, za razliku od životinje koju je moguće dresirati da proizvodi zvukove i signale ili stroja koji se može podesiti za tu svrhu. Upravo u jeziku leži temeljno razlikovno obilježje ljudske vrste, pa Descartes tvrdi da "(...) jezik omogućuje slobodno izražavanje misli ili pravi odgovor u novom kontekstu i nije određen čvrstim povezivanjem izričaja s vanjskim podražajima ili fiziološkim stanjima (...)"⁴ (Chomsky 2009: 60). Svoje stajalište o ključnoj ulozi jezika, prema Chomskom, znameniti filozof još jasnije potvrđuje u jednom pismu upućenom Markizu od Newcastlea (1646.) u kojem navodi kako se jedino izgovorenim riječima ili nekim drugim znakovima kojima se referira na određene teme izvana pokazuje da tijelo nije stroj koji se samostalno kreće, nego ima dušu ispunjenu mislima. Drugim riječima, otvarajući pitanje njegove kreativnosti, Descartes smatra da ljudski jezik u normalnoj uporabi nije pod nadzorom vanjskih podražaja koji se mogu odrediti ili unutarnjih fizioloških stanja, pa nema samo komunikacijsku funkciju priopćavanja, naređivanja ili izricanja zamolbi, već predstavlja misaoni instrument koji nam također služi za vlastito slobodno izražavanje. Chomsky potom ukratko povezuje kartezijanska jezična razmatranja najprije sa stajalištima francuskog filozofa, povjesničara i pravnika Gérauda de Cordemoya (1626. – 1684.), a potom s anti-kartezijanskim gledištima francuskog filozofa i liječnika Juliena Offroya de La Mettriea (1709. – 1751.) te francuskog povjesničara Perea Bougeanta (1690. – 1743.) s obzirom na to kako tumače razliku između kreativnosti ljudskog jezika i funkcionalnosti komunikacijskih sustava u životinjskom svijetu. U nastavku otvoreno kritizira suvremene lingviste kao što su Leonard Bloomfield, Charles Hockett, Zumthor Paul, Ferdinand de Saussure i Otto Jespersen⁵ (svi su pripadnici američkog ili europskog strukturalizma u lingvistici prve polovice XX. stoljeća), zbog izostanka većeg zanimanja za kartezijansko viđenje, jer inovativnost ljudskog jezika pripisuju analogiji ili gramatičkim obrascima dok se pozivaju na sličnost poznatih oblika (govornici su ih čuli prije). Povezujući Descartesovo učenje, primjerice, s *Esejom o podrijetlu jezika* iz pera njemačkog filozofa, teologa i književnika Johanna Gottfrieda Herdera (1744. – 1803.), Chomsky navodi kako su obojica prepoznavala jezik kao prirodno obilježje uma, što ujedno ne znači da je priroda čovjeka obdaru instinktivnim jezikom. U tom je smislu Herder isticao kako životinja ima znatno jači i pouzdaniji instinkt od čovjeka, ali je također ukazivao na veliku nadmoć čovjeka nad životinjom zahvaljujući racionalnosti, za koju je smatrao da se temelji na neovisnosti o instinktu i kontroli podražaja, stoga je u

⁴ U autoričinu prijevodu.

⁵ Upravo tim redoslijedom.

čovjeku vidio misleće stvorenje koje se razlikuje od instinktivne životinje. Ta čovjekova sloboda, shvaćena kao nadomjestak za slabiji instinkt, postaje njegova glavna prednost. Budući da je slobodan promatrati i promišljati svijet oko sebe, potreban mu je jezik da bi se mogao izraziti, pa je jezik samim tim prirodan za čovjeka. Njemački je autor, dakle, nastojao objasniti kako je čovjekov slabiji instinkt doveo do nastanka prirodnog jezika. Za njega razum nije sposobnost uma kao za Descartesa, kao što je slično tvrdio engleski gramatičar James Harris (1709. – 1780.), uvodeći dva načela (razum za ljude i instinkt za životinje). Stoga je Chomsky zaključio kako zamisao o čovjeku koji je po prirodi racionalna životinja podrazumijeva jedino to da je čovjek oslobođen prevlasti instinkta nad samim sobom. Nakon toga, autor ukratko razmatra stajališta njemačkog književnog kritičara i lingvista Augusta Wilhelma Schlegela (1767. – 1845.), dovodeći u vezu kreativnost svakodnevnog jezika s takozvanom pravom kreativnošću, imajući pritom u vidu beskonačne izražajne mogućnosti koje se nude u poeziji i umjetnosti općenito.

Ipak, ostatak tog prvog, ujedno najdužeg poglavlja autor uglavnom posvećuje Humboldt (općenito smatran utemeljiteljem filozofije jezika). Među lingvistima itekako je poznato njegovo promatranje jezika kao djelovanja ili događanja (grč. *énérgeia*), a ne djela (grč. *érgon*). Chomsky ističe da je Humboldtovu teoriju moguće tumačiti unutar kartezijanskog sklopa ideja nadasve po tom što jezik prepoznaje kao sredstvo za (samo)izražavanje, drugačije od sustava kojim se koriste životinje u svojoj podražajima potaknutoj komunikaciji. No pripisujući jezicima ulogu u određivanju mentalnih procesa s obzirom na uvjerenje da, unatoč univerzalijama, svaki pojedini jezik omogućuje jedinstven pogled na svijet, Humboldt se udaljava od kartezijanske lingvistike i približava romantičarskom stajalištu (jezik je za njega različitost pogleda na svijet, a ne tek različitost zvukova i znakova).

Chomsky se jezičnoj kreativnosti povremeno vraća u preostalim poglavljima, ali činjenica da upravo tim problemom započinje svoje djelo potvrđuje kreativnost kao jedno od pitanja bitnih za tumačenje njegova pristupa jeziku.

7. KRITIČKE REAKCIJE NA KARTEZIJANSKU LINGVISTIKU

Gotovo odmah nakon objavljivanja pojavile su se prve reakcije na *Cartesian Linguistics* u lingvističkoj (Zimmer 1968) i široj javnosti, uglavnom zbog važnosti jezika u XX. stoljeću (koji je bio predmetom istraživanja raznih znanosti, npr. antropologije, filozofije itd.) te zbog činjenice da je Chomsky postao vodećim intelektualcem, nadasve zahvaljujući djelu *Syntactic Structures* i recenziji Skinne-

rova djela. No reakcije znanstvenika bile su jednim dijelom negativne, a općenito su se odnosile na autorovo nastojanje da, prikazujući intelektualnu prošlost, još više učvrsti svoj utjecaj u znanstvenom okruženju. Među tim negativnim osvrtima najčešće se ističu dva problema, od kojih je prvi opravdano usmjeren na stvarnu Descartesovu ulogu u uspostavi lingvističke tradicije. Pojedini kritičari, od Salmon (1969) do Hamansa i Seurena (2010), primjerice, oštro su tvrdili da je Chomsky amaterski pristupio tumačenju povijesnog konteksta, zamagljujući važnost nekih tekstova i/ili autora, kao i povijest lingvističkih istraživanja, stoga su njegovo čitanje povijesti ozbiljno doveli u pitanje. Doduše, tijekom čuvene debate s francuskim filozofom Michelom Foucaultom 1971. godine (Chomsky i Foucault 2006: 135–136), Chomsky je otvoreno priznao da nije povjesničar ni znanosti ni filozofije ni umjetnosti, a usporedio se s ljubiteljem umjetnosti kojeg jednostavno zanima XVII. stoljeće s njegovim intelektualnim vrijednostima te načinima na koje su one uspijevale privlačiti i okupljati pojedince, ističući pritom da mu je jedna od glavnih namjera bila što izravnije povezati prošlost i sadašnjost. Jasno je kako u potonjem nije sasvim uspio.

Drugi krug kritičara kartezijanskog pristupa jeziku propitivao je postojanje neke ozbiljnije poveznice između Descartesa i Chomskog (ima li kontinuiteta između njihovih djela), smatrajući da jezik ne poimaju identično, jer su pretpostavljali kako Descartes ne bi nastojao algoritamski objasniti strukturu jezika (Percival 1972). U najnovije doba Stafford (2020) nudi novo čitanje djela *Cartesian Linguistics* dok istražuje retoriku u njemu, otvarajući kao ključno pitanje kartezijanskog autoriteta, drugim riječima zanima ga kako američki lingvist prihvaća autoritet francuskog filozofa, čak u nekim svojim drugim djelima, što se moglo saznati posebice iz njegova govora *Science, Mind, and Limits of Understanding* održanog u Vatikanu 2014. godine. U tom je smislu vidljivo da kartezijanska perspektiva potiče nova tumačenja u odnosu na današnje spoznaje ili širi povijesni kontekst.

No u ovom radu važno je također osvrnuti se na poznati antinativizam dvojice američkih filozofa – Hilaryja Putnama (1967) i Nelsona Goodmana (1984). Obojica veću važnost pripisuju iskustvu na koje djeluju opća načela usvajanja i učenja, a ona su urođena, što je primjenjivo na jezik, kao i na svaku drugu vještinu i ponašanje. Putnam pritom tvrdi da glavni razlog zbog kojeg djeca brzo i lako usvajaju prvi jezik proizlazi iz količine vremena kojim raspolažu da bi zapažali i istraživali okruženje, dok Chomsky u osnovi zanemaruje glavno pitanje, a to je kako ljudi uopće uče. Dakle, Putnama je itekako zanimalo učenje kao opća kognitivna sposobnost i mehanizmi koji njime upravljaju, što će sve do danas činiti jednu od okosnica istraživanja u kognitivnoj psihologiji, eksperimentalnoj psiholingvistici

i kognitivnoj lingvistici. Ni Goodman nije uvjeren u univerzalnost ljudskog jezika, to jest smatra neodrživim stajalište prema kojem obilježja zajednička svim jezicima predstavljaju prirodne jezične univerzalije (uostalom, među elementima svakog sustava nalazi se nešto zajedničko), nego tvrdi da lingvisti jednostavno pripisuju određena obilježja (pravila) jezicima koji se mogu znatnije razlikovati od njihova materinskog, te zaključuje da jezične univerzalije nisu toliko raširene kao što to tvrdi Chomsky, čime se nužno buduća istraživanja više usmjeravaju prema (među)jezičnim promjenama.

Na ograničenja kartezijanskog tumačenja jezika u novije doba ukazuje *The Philosophy of Universal Grammar* (krat. PUG) Wolframa Hinzena i Michellea Sheehana (2013), i to već u prvom od ukupno tri svoja dijela kojima se nastoji ponovno tumačiti gramatika u odnosu na ljudsku prirodu, a samim tim i njezina uloga u filozofiji. Autori podsjećaju na to kako je, prema kartezijanskoj tradiciji, gramatika konvencionalan i sustavan način izražavanja univerzalne, logikom strukturirane misli, odnosno gramatika omogućuje materijalizaciju misli, te kako je njezina jedina zadaća upravo jezično oblikovati misli (misao se njome artikulira), pa za Chomskog jezik doista ne može ni biti isključivo komunikacijsko sredstvo. S druge strane, PUG prepoznaje temeljnu ulogu gramatike uglavnom u mijenjanju i reorganizaciji spoznajnih sustava, izražavajući pritom sumnju u univerzalnost i biološku uvjetovanost gramatike, a priklanjajući se zamisli o njezinoj konvencionalnosti. Dok Chomsky još od objavljivanja *Cartesian Linguistics* ustrajava na razdvajanju misli od jezika (ne izjednačava ih ni u kojem smislu), u osnovi filozofskog prijedloga Hinzena i Sheehana nalazi se cjelovito poimanje jezika i misli; štoviše, dvojica autora ističu jedinstvenu prirodu ljudske misli (iako su pojedine životinjske vrste pametne, kod njih ipak nije riječ o pravom mišljenju, one nisu svjesne svojih “misli”). U drugom dijelu problematiziraju konkretna lingvistička pitanja, a jedno od njih je jezična varijabilnost, što je zapravo najčešći argument kojim se kritičari suprotstavljaju univerzalnoj gramatici i uglavnom je danas odbacuju. Varijaciju, međutim, prvo tumače kao organizaciju jezika na leksičkoj i morfološkoj razini, da bi potom tvrdili kako sintaktički parametri (određene semantičke važnosti) također postoje, stoga gramatička promjena ujedno podrazumijeva semantičku promjenu. Nadalje, stajalištem o specifičnosti ljudske misli (jedino je čovjek sposoban misliti u pravom smislu te riječi) otvaraju takozvani Darwinov problem zbog isključivanja evolucijskog aspekta iz PUG-a iako treći dio PUG-a, namijenjen učvršćivanju odnosa između gramatike i misli, uglavnom obuhvaća u osnovi biološki određena pitanja, kao što su ona iz domene kliničke lingvistike, a tiču se pacijenata sa specijalnim jezičnim i kognitivnim poremećajima. Tvrdi pritom kako pacijenti s afazijom normalno raz-

mišljaju (njihov je jezični genotip normalan, pretpostavljaju), ali im je teško izraziti se, to jest imaju problem eksternalizacije misli (njihova verbaliziranja), dok su kod shizofrenih pacijenata misli neobične ili neorganizirane (gramatički problem), no relativno ih lako jezično oblikuju. No ostaje pitanje što je (normalni) jezični genotip na koje autori ne daju jasne odgovore, kao što uostalom sasvim ne preciziraju što je gramatika te ima li eksternalizacija primarnu ulogu ili je sastavni dio gramatike. No na jednom mjestu u tekstu, imajući u vidu arheološke nalaze do kojih se došlo u posljednja tri desetljeća, Hinzen i Sheehan evoluciju jezika izjednačavaju s evolucijom ljudske vrste, dok njezin genotip eksplicitno smatraju jezičnim. Uočavajući nekoliko takvih i drugih sličnih nedosljednosti u svojem kritičkom prikazu, kako je naziva, nekartezijanske (bio-)lingvistike, Boecks (2015) s pravom dovodi u pitanje PUG kao potpuniju alternativu univerzalnoj gramatici i zaključno joj spočitava određenu biološku neutemeljenost, jer se upravo to očekuje od filozofskih razmatranja prirode UG-a i naše vrste.

8. ZAKLJUČAK

Zastupajući ideju o kreativnosti, koja bi trebala biti ugrađena u gramatiku prirodnog jezika zamišljenu kao automat, Chomsky jasno povlači paralelu između čovjekove kreativnosti i automata, u čemu Škiljan (1985: 81) prepoznaje najslabiju točku takvog pristupa. Naime, točno smatra da, unatoč njegovoj težnji za otklonom od strukturalizma, generativna teorija također pokazuje statičnost zato što podrazumijeva promjene jezičnih struktura samo na površinskoj razini, dok su one u svojoj dubini nepromjenjive i potpuno izvan čovjekova utjecaja, jer su unaprijed upisane u genetski kod. Ujedno dodaje da je Chomsky učinio još jednu veliku pogrešku, poistovjećujući svoj model sa stvarnošću koja je gotovo uvijek složena i dinamična. Unatoč kritikama, pretpostavka o urođenosti (engl. *innateness hypothesis*) značajno je obilježila teoriju usvajanja prvog, a donekle i ciljnog jezika (Savile-Troike i Barto 2017: 52–56).

Iako ideje slavnog američkog lingvisti u cjelini čine teoriju jezika, osobito kad se odnose na gramatički aspekt jezika, one također predstavljaju teoriju o jeziku, a da bi takva teorija izbjegla svoju marginalnost, što je Chomsky odavno tvrdio (1964: 7–8)⁶, ona ne bi smjela zanemarivati kreativnost jezika.

S obzirom na problematiziranje jezika u širem intelektualno-povijesnom kontekstu, uvelike proizašlo iz tradicije francuskog racionalizma, u ovom kartezijanskom sluča-

⁶ Više u: Asoulin 2013.

ju može se dodatno govoriti o stanovitoj filozofsko-jezičnoj teoriji (Formigari 2004: 103), na što autorica nastoji ovdje ukazati. Chomsky je, štoviše, u djelu *Reflections on Language* (1975) svojim promišljanjima o jeziku nastojao pridonijeti razvoju filozofije znanosti općenito, odnosno napretku takozvane filozofije znanja, stoga ne iznenađuje da njegova glavna stajališta ni danas ne prestaju intrigirati stručnu i širu javnost.

LITERATURA

- ASOULIN, Eran. 2013. "The Creative Aspect of Language Use and the Implications for Linguistic Science". *Biolinguistics* 7: 228–248.
- BALLARD, Kim. 2016. *The Stories of Linguistics. An Introduction to Language Study. Past and Present*. London: Palgrave.
- BARSKY FRANKLIN, Robert. 1997. *Noam Chomsky. A Life of Dissent*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- BOECKX, Cedric. 2010. *Language in Cognition. Uncovering Mental Structures and the Rules Behind Them*. London: Wiley-Blackwell.
- BOECKX, Cedric. 2015. "Un-Cartesian (bio-)linguistics?". *Teorema* XXXIV, 1: 161–186.
- CHOMSKY, Noam. 1959. "Review of Skinner, Verbal Behavior". *Language* 35: 26–58.
- CHOMSKY, Noam. 1964. *Current Issues on Linguistic Theory*. The Hague: Mouton.
- CHOMSKY, Noam. 1968. *Language and Mind*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- CHOMSKY, Noam. 1975. *Reflections on Language*. New York: Pantheon.
- CHOMSKY, Noam. 2009. *Cartesian Linguistics. A Chapter in the History of Rationalist Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CHOMSKY, Noam. 2014. *Science, Mind, and Limits of Understanding*. URL: chomsky.info/201401 (21. rujna 2022.)
- DESCARTES, René. 2014. *Rasprava o metodi*. Prev. Nikola Berus. Zagreb: KruZak.
- FORMIGARI, Lia. 2004. *A History of Language Philosophies*. Amsterdam i Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- GSC. [s.a.]. *Gauss Seminars in Criticism*. URL: <https://humanities.princeton.edu/humanities-council-programs/gauss-seminars-in-criticism/> (22. travnja 2021.)
- GOODMAN, Nelson. 1984. *Of Mind and Other Matters*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- HAMANS, Camiel i Pieter SEUREN. 2010. "Chomsky in Search of a Pedigree". *Chomskyan (R)evolutions*. Ur. Douglas Kibbee. Philadelphia: John Benjamins Publishing: 377–394.
- HINZEN, Wolfram i Michelle SHEEHAN. 2013. *The Philosophy of Universal Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- IVIĆ, Milka. 1983. *Pravci u lingvistici*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KOSTANJEVAC, Domagoj. 2010. "O generativnoj gramatici i poredbenom jezikoslovlju s Milanom Mihaljevićem". *Hrvatistika* 4: 135–142.
- KUTLEŠA, Stipe (ur.). 2012. *Filozofski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav: 1200–1202.

- LANCELOT, Claude i Antoine ARNAULD. 2000. *Port Royal. Opća i obrazložena gramatika*. Prev. Vojmir Vinja. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- MATTHEWS HUGOE, Peter. 1993. *Grammatical Theory in the United States from Bloomfield to Chomsky*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MCGILVRAY, James. 2009. "Introduction to the third edition". *Cartesian Linguistics. A Chapter in the History of Rationalist Thought*. Cambridge: Cambridge University Press: 1–52.
- MEDVED KRAJNOVIĆ, Marta. 2010. *Od jednojezičnosti do višejezičnosti. Uvod u istraživanje procesa ovladavanja inim jezikom*. Zagreb: Leykam international.
- MIHALJEVIĆ, Milan. 1998. *Generativna sintaksa i semantika*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- PERCIVAL, Keith. 1972. "On the non-existence of Cartesian linguistics". *Cartesian Studies*. Ur. Robert J. Butler. Oxford: Basil Blackwell: 137–145.
- PREBEG-VILKE, Mirjana. 1991. *Vaše dijete i jezik. Materinski, drugi i strani jezik*. Zagreb: Školska knjiga.
- PUTNAM, Hilary. 1967. "The 'Innateness Hypothesis' and explanatory models in linguistics". *Synthesis* 17: 12–22.
- SALMON, Vivian. 1969. "Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought". *Journal of Linguistics* 5, 1: 165–187.
- SAVILLE-TROIKE, Muriel i Karen BARTO. 2017. *Introducing Second Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SKINNER, Frederik. 1957. *Verbal Behavior*. New York: Appleton-Century.
- STAFFORD, Joseph. 2020. *Cartesian Authority; An Investigation of Noam Chomsky's Rhetoric*. Doktorski rad. Washington, D.C.: Georgetown University.
- STOJANOVIĆ, Zoran (ur.). 1990. *Teorije jezika. Teorije učenja. Debata između Žana Pijažea i Noama Čomskog*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića.
- ŠKILJAN, Dubravko. 1985. *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.
- ZIMMER, Karl. 1968. "Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought by Noam Chomsky". *International Journal of American Linguistics* 34, 4: 290–303.

THE INTERPRETATION OF LANGUAGE CREATIVITY FROM THE CARTESIAN PERSPECTIVE

RENATA ŠAMO

ABSTRACT

Emphasising creativity as the key feature of natural language, Chomsky enriched his theory with a philosophical dimension. The influence of Early Modern Rationalism, known as Cartesianism (*Cartesius*, the Latinized name of Descartes), can be found here, so that this predominantly mentalist movement was simply termed Cartesian Linguistics (CL). This is also the title of his profound essay from 1966, subtitled *A Chapter in the History of Rationalist Theory*, in which he first discusses the creative aspect of language and then compares the deep (common to all languages) and surface (language specific) structure. What follows are the issues referring to description and interpretation in linguistics, while the final section includes his Cartesian viewpoints on first language acquisition. The author of the current paper briefly analyses the context in which the essay was written, starting with the fundamental insights into (non)native language development, early advocated by Chomsky, which strongly influenced the further (non)nativist interpretation of this multi-layered process. The current contribution ends with some critical remarks on the essay and CL as a whole.

KEY WORDS:

Cartesian Linguistics, child linguist, innate language ability, language creativity, language and mind, Language Acquisition Device (LAD), 17th-century philosophical grammars, René Descartes's rationalism

